

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA, ROMÂNIA**

FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

MOISE –

ELIBERATOR, LEGISLATOR ȘI PROFET

(rezumat)

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan CHIRILĂ

DOCTORAND:

Diac. Lucian-Victor BABA

CLUJ-NAPOCA

2016

CUPRINS

Cuprins	1
Abrevieri	6
INTRODUCERE	9
➤ Terminologie și tematică	11
➤ Obiectivele și metodologia cercetării	13
➤ Conținuturile	13
➤ Premisele istorice ale subiectului	14
• Stabilirea evreilor în Egipt	14
• Starea religios-morală și socială a evreilor în timpul robiei egiptene	16
➤ Premisele biblice	18
• Semantică și morfologie	18
• Nașterea și salvarea lui Moise	18
• Moise reliefat în cărțile sale	23
➤ Premisele iudaice	26
➤ Premisele patristice	27
➤ Stadiul actual al cercetării	28
• Scrieri despre Moise în literatura teologică românească	28
• Scrieri despre Moise în literatura teologică universală	29
CAPITOLUL I – MOISE ELIBERATOR	30
I.1. Personalitatea lui Moise	30
I.2. Chemarea lui Moise	32
I.2.1. Horeb – muntele lui Dumnezeu	43
I.2.2. Rugul aprins	45

I.2.3. Numele lui Dumnezeu YAHWEH	46
I.2.4. Preînchipuirea pururea-fecioriei Maicii Domnului în Munte și în Rugul Aprins.	48
I.3. Condiții istorice excepționale înainte, în timpul și după ieșirea evreilor din robia egipteană	51
I.3.1. Condiția evreilor în Egipt	51
I.3.2. Cele 10 plăgi și instituirea Paștelui iudaic	53
I.3.3. Ieșirea din Egipt sub oblăduirea divină	62
I.3.4. Peregrinarea evreilor în pustie	67
I.4. Moise, figură centrală în religiile și manifestările cultice ale lumii	74
I.4.1. Moise în religia iudaică și creștină	75
I.4.2. Moise în religia islamică	79
I.5. Cântările lui Moise și utilizarea lor în cult	81
I.5.1. Prima cântare a lui Moise	83
I.5.2. Cântarea a doua a lui Moise	87

CAPITOLUL II – MOISE – LEGISLATOR

II.1. Primirea legii de către Moise pe Muntele Sinai (Ieș. 19-20; Deut. 5)	96
II.1.1. Decalogul	96
II.1.2. Alte legi privind viața religioasă și morală a poporului manifestată în „Cartea legământului”	106
II.2. Viața religioasă	107
II.2.1. Prescripții morale	109
II.2.2. Viața religioasă și cultul la Cortul Sfânt	111
II.2.3. Preoția levitică	114
II.2.4. Jertfele levitice	117
II.2.5. Sărbătorile	121
II.2.5.1. Sabatul	121
II.2.5.2. Luna Nouă și Praznicul Trâmbițelor	122
II.2.5.3. Anul Sabatic	122
II.2.5.4. Anul Jubileului	122
II.2.5.5. Paștele și Sărbătoarea azimelor	123
II.2.5.6. Praznicul Cincizecimii	123

II.2.5.7. Praznicul Corturilor	124
II.2.5.8. Ziua Ispășirii	124
II.3. Sursele legii mozaice în Deuteronom	125
II.4. Principii de viață religioasă și morală creștină cuprinse în cele trei cuvântări ale lui Moise	127
II.4.1. Prima cuvântare a lui Moise	127
II.4.2. A doua cuvântare a lui Moise	128
II.4.2.1. Principii de viață religioasă	129
II.4.3. A treia cuvântare a lui Moise	130
II.5. Doctrina religios-morală și socială a Deuteronomului	131
II.6. Legea divină mozaică – temei al legilor umane universale	135

CAPITOLUL III – MOISE, PRIMUL PROFET-SCRIITOR

AL VECHIULUI TESTAMENT	139
III.1. Profet și profeție în Vechiul Testament	139
III.2. Opera inspirată și consemnată a profetului Moise – Tora (Pentateuhul)	142
III.2.1. Importanța și caracterul general al Pentateuhului	142
III.2.2. Cuprinsul Pentateuhului și unitatea lui	143
III.2.2.1. Facerea	144
III.2.2.2. Ieșirea	144
III.2.2.3. Leviticul	145
III.2.2.4. Numerii	146
III.2.2.5. Deuteronomul	147
III.2.3. Autorul Pentateuhului	147
III.2.3.1. Argumente externe	147
III.2.3.2. Argumente interne	150
III.3. Critica biblică referitoare la originea mozaică a Pentateuhului	150
III.4. Profeții istorice, teologice și religios-morale cuprinse în Pentateuh	152
III.5. Istoria, teologia și actul Creației Universului și Omului (Fac. 1,1-2,3)	153
III.6. Crearea primilor oameni și antropologia vechitestamentară descrisă în Geneză	155

III.7. Starea originală a omului. Căderea lui în păcatul strămoșesc și urmarea acestuia asupra omului, viețuitoarelor și naturii înconjurătoare	158
III.8. Căderea primei perechi de oameni în păcatul strămoșesc (Fac. 3)	161
III.9. Urmările păcatului strămoșesc asupra condiției umane și a mediului înconjurător	163
III.10. Cain și Abel, urmașii lui Adam și Eva. Primul fratricid și urmările lui	164
III.11. Alți urmași ai lui Cain, Adam și Eva și înmulțirea neamului omenesc	166
III.12. Starea omenirii înaintea, în timpul și după potopul lui Noe	168
III.13. Deluviul sau potopul din timpul lui Noe (Fac. 6,5-8,22)	168
III.14. Turnul Babel, împărțirea limbilor și diversificarea neamurilor	172
III.15. Patriarhatul – teme istoric-profetic, religios-moral și social al poporului evreu (Fac. 11,27-50,26).....	174
III.16. Profetii și precepte religios-morale și sociale cuprinse în cartea Ieșirea	175
III.17. Profetul Moise – autobiografie (Ieș. 2-6)	177
III.18. Confruntările lui Moise și Aaron cu faraonul Egiptului și Judecățile lui Dumnezeu asupra Egiptului (Ieș. 5,1-12,36)	179
III.19. Paștele ebraic – temeiul Paștelui creștin (Ieș. 12).....	180
III.20. Minuni săvârșite de Domnul prin profetul Moise la ieșirea din Egipt și în drum spre Muntele Sinai (Ieș. 14-17)	181
III.21. Profetii și precepte religios-morale și sociale cuprinse în legislația mozaică (Ieș. 20-40)	183
III.22. Prescripții divino-umane privitoare la preoție și slujirea la Cortul Sfânt (Ieș. 28-40)	189
III.23. Cartea Leviticul	190
III.23. 1. Prescripții levitice despre preoție (Lev. 8-10)	195
III.24. Cartea Numerii	197
III.25. Cartea Deuteronomul	198
III.26. Profetii mesianice cuprinse în Pentateuhul lui Moise	205
III.26.1. Întâia veste bună (Fac. 3,15)	205
III.26.2. Bindecuvântarea lui Noe (Fac. 9,25-27)	206
III.26.3. Făgăduința lui Avraam (Fac. 12,2-3)	206
III.26.4. Urmașul celebru (Fac. 22,17)	207
III.26.5. Profetia lui Iacov despre Șiloh (Fac. 49,10)	208

III.26.6. Starea lui Iacov (Num. 24,17)	208
III.26.7. Profetul cel Mare (Deut. 18,15)	209
CAPITOLUL IV – MOISE ÎN ARTĂ	211
IV. 1. Preliminarii	211
IV.2. Chipul lui Moise în literatură	214
IV.3. Chipul lui Moise în muzică	218
IV.4. Chipul lui Moise în sculptură și în pictură	221
CONCLUZII GENERALE.....	231
BIBLIOGRAFIE	234
CURRICULUM VITAE	245

CUVINTE CHEIE

**MOISE, ELIBERATOR, LEGISLATOR, PROFET, RUGUL APRINS, CELE 10 PLĂGI,
DECALOGUL, PAȘTELE IUDAIC, SĂRBĂTORILE IUDAICE, CORTUL SFÂNT**

INTRODUCERE

OBIECTIVELE ȘI METODOLOGIA CERCETĂRII

Neavând în spațiul cercetării biblice românești, o lucrare de sinteză exegetic-teologică pe tema profetului Moise, ne propunem ca obiectiv principal realizarea unui studiu a cărui coordonată esențială va fi convingerea că acest profet atât de controversat reușește să ofere un mediu al întâlnirii istoriei cu eshatologia.

Utilizez în această cercetare, ca metodă principală de lucru, metoda sintetică, deoarece consider că e cea mai potrivită în acest demers. În primul stadiu vizez textele scripturistice relevante pentru temă, mai ales cele cinci cărți ale Pentateuhului, iar în al doilea stadiu voi avea în vedere scrierile Sfinților Părinți, unde mă voi rezuma la cercetarea, rezumarea și compararea interpretărilor aparținând Sf. Grigorie de Nyssa, Origen, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ambrozie cel Mare, Sf. Chiril al Alexandriei, Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Filon din Alexandria, Sf. Simeon Noul Teolog. De asemenea, voi apela și la scrierile rabinice, evidențiind, mai ales, lucrările lui Iosif Flavius și continuând cu mărturiile din tradiția marilor rabini consemnate în Talmud.

Desigur, nu voi neglija nici consultarea studiilor de specialitate din bibliografia internațională¹, acesta fiind un pas esențial pentru a vedea care sunt problemele dezbătute în teologia de specialitate universală, voi verifica dacă sunt aspecte rămase neclarificate suficient și care ar merita o atenție sporită. Bibliografia internațională abundă în texte interesante și oferă analize, interpretări și ipoteze de lucru din cele mai diverse perspective, fapt care se datorează provenienței lucrărilor din medii cu preocupări dintre cele mai diverse: istorice, arheologice, teologice și liturgice. Diversele abordări vor contribui astfel la formarea unei imagini de ansamblu și obiective asupra profetului Moise.

CONȚINUTURILE

Lucrarea, în ansamblul ei, este formată din patru capitole.

Primul capitol, „Moise eliberator”, prezintă contextul istoric în care s-a născut și a trăit Moise, personalitatea sa, cheamarea sa la Muntele Horeb, semnificația Rugului Aprins, precum și condițiile excepționale de viață ale poporului evreu înainte, în timpul și după exod. De

¹ Voi apela îndeosebi la lucrări în limba engleză și franceză

asemenea, sunt prezentate în acest prim capitol atât instituirea Paștelui iudaic, cât și perspectivele cultelor iudaic, creștin și islamic asupra lui Moise. O atenție sporită i-am acordat peregrinării evreilor prin pustiu, cu toate semnificațiile ei. Toate acestea sunt prezentate prin prisma exegeților biblici.

Capitolul al doilea își propune să demonstreze că profetul Moise a fost și legislator. Primirea legilor divine pe Muntele Sinai, viața religioasă de la Cortul Sfânt, preoția și jertfele în Levitic, sărbătorile, doctrina religios-morală a Deuteronomului sunt analizate în acest capitol central al studiului.

Capitolul al treilea îl prezintă pe Moise drept primul profet al Vechiului Testament. Profețiile mesianice din Pentateuh, în exegeză rabinică și patristică reprezintă esența acestui capitol.

Devenind un mit, Moise a fost protagonistul operelor multor artiști. El este reprezentat atât în sculptură și pictură, cât și în muzică și literatură. În capitolul al patrulea vom arăta perspectiva în care a fost văzut Moise de marii artiști ai lumii.

Această organizare a lucrării va oferi posibilitatea decantării concluziilor, precum și propunerea unor conexiuni cu Noul Testament.

PREMISELE ISTORICE ALE SUBIECTULUI

Stabilirea evreilor în Egipt și starea religios – morală și socială a evreilor în timpul robiei egiptene

În cartea Exod, cap. I, este relatată de către Moise *“Asuprirea fiilor lui Israel în Egipt”*, începând cu enumerarea familiilor celor douăsprezece seminții, care au intrat, au rămas și s-au înmulțit în Egipt, în pofida condițiilor vitrege la care i-au supus faraonii. Concepția conducătorilor statali și militari egipteni se baza pe frica că *„fiii lui Israel se vor înmulți și se vor întări la vreme de război și îi vor învinge”* (Ex. 1,7-10). De aceea, au pus peste ei supraveghetori de lucrări ca să-i împileze cu munci grele, frământând (călcând cu picioarele) pământ pentru cărămizi de construcție a cetăților Piton și Ramses și a hambarelor și piramidelor lui².

² Paul Johnosn , *O istorie a evreilor*, Editura Hasefer , traducere Irina Horea, București, 2005, pp. 30-32

Sub faraonii Egiptului din dinastia a XVIII-a: Amenhotep I , Tuthmose I și II (cca. 1550 – 1500 i.d.Hr.), Egiptul a devenit un Imperiu puternic³.

Diplomația imperială urmărea creșterea numărului de barbați luptători din neamul lor și reducerea drastică și chiar uciderea pruncilor de parte bărbătească, care se nășteau în familiile ebraice pentru contracararea eventualilor combatanți.

Cu toată decretarea legilor draconice, în acest sens, poporul lui Israel se înmulțea și se întărea mereu; (Ex. 1, 20), Dumnezeu intervenind direct și decisiv în soarta lor⁴.

Trebuie să amintim aici liantul care l-a legat pe acest popor de Dumnezeu lui, credința monoteistă a patriarhului Avraam și a urmașilor lui, ca și semnul binecuvântării divine, că se vor „binecuvânta în el toate neamurile pământului “ (Gen. 12,3).

Faraonii, atât din Vechiul Regat (1700 – 1550 i.d.Hr.) cât și din Noul Regat (1546 – 1085 i.d.Hr.) - Thutmose II și III; Amenhotep II, III și IV - și alții, până la Ramses al II-lea (1304 – 1237 i.d.Hr.) au aplicat în proiectele lor diplomatice aceeași atitudine perfidă de a contracara binecuvântarea lui Dumnezeu față de poporul lui Israel, atunci când se înmulțea și prospera (Ex. 1, 15-22).

În starea lor de robie, în Egipt, după moartea lui Iosif, israeliții erau văduviți de libertatea religioasă, socială și politică, neavând lăcașuri de cult, sărbători și, de multe ori, nici zi de odihnă săptămânală (Sabat), aducând jertfe la altarele improvizate în câmp, în afara cetăților⁵. Toate acestea i-au îndreptățit pe evrei la jertfire și rugă fierbinte către Dumnezeul lor, pentru primirea eliberării din robia egipteană, printr-un providențial eliberator, care se va concretiza în personalitatea lui Moise, născut, crescut și educat în Egipt.

PREMISELE BIBLICE

Semantică și morfologie

Din punct de vedere morfologic *Mōšeh*⁶ (מֹשֶׁה) este un participiu activ care înseamnă ”cel care scoate”, și poate fi o elipsă a unei expresii mai lungi. În secolul al XIV-lea î. d. Hr.

³ Samuel J. Schultz *Profeții vorbesc. Legea iubirii. Esența religiei iudaice*, Ed. Hasefer, București, 1999, pp. 57-58

⁴ Paul Johnson *op. cit.*, pp. 34-35

⁵ *Ibidem* pp. 83-86

⁶ Moses (Person). (1996). In D. N. Freedman (Ed.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*. 1996 (D. N. Freedman, Ed.), New York: Doubleday, vol. IV, p. 909

cuvântul egiptean ”copil” (precum și formele conexe cum ar fi *Ramose*, *Rē* – s-a născut) se pronunța aproximativ *măsé* și nu există nici un motiv de ordin filologic sau de altă natură în baza căruia mama adoptivă a lui Moise, de origine egipteană, să nu fi putut asimila cuvântul semitic *māši*, transformându-l în numele foarte obișnuit în limba ei: *Măsé*, *Mōšeh*. Astfel, numele *Moise* poate fi pur și simplu semit, asimilat în limba egipteană, pe când Moise trăia în Egipt.⁷

Nașterea și salvarea lui Moise

Născut în Egipt la începutul veacului al XIV-lea î.d.Hr. (1394 – 1230) din părinții *Amram* și *Iochebed*, din seminția ebraică a lui *Levi*, în timpul faraonului Amenhotep III (1405 – 1367), providențialul Moise va deveni eliberatorul poporului său din robia egipteană, de peste patru veacuri⁸. Se presupune că numele lui este de origine egipteană, dat de fiica Faraonului, care l-a adoptat, dar corespondentul lui ebraic – *Moșé*, *Mōséh*, derivat din verbul *masà*, înseamnă ”a scoate din ...” (în acest caz din apă).

Decretul faraonic draconic, ca toți copiii de parte bărbătească născuți din femeile evreice să fie uciși la naștere, ca să nu li se întărească neamul (Ex.1,16) a fost urmat, de regulă, de frică, având și o excepție providențială în cazul lui Moise⁹.

Părinții *Amram* și *Iochebed* mai aveau doi copii mai mari, pe *Aron* și *Miriam*, care vor avea un rol deosebit în familie, în societate și în viitoarea misiune a lui Moise.

Prin binecuvântare divină și sfințire (ungere) sacerdotală, *Aron* va deveni arhiereul *Aaron*, slujind Dumnezeuului celui Unic, chiar dacă a avut tentația de cădere în idolatrie¹⁰.

Miriam sau *Mariam* este sora mai mare a lui Moise, prezentată ca o protectoare, care veghează asupra fratelui său, atunci când este depus de mama sa, într-un coșuleț, pe un braț al Nilului (Ex.2, 3-4).

⁷ J. D. Douglas, *Dicționar biblic*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995, p. 869

⁸ Preot Dumitru Bondalici, *Enciclopedia marilor personalități din Vechiul și Noul Testament*, ediția a II-a, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, p.237

⁹ *Ibidem*, pp. 237-238

¹⁰ Pr.dr.Teodor Baba, Pr.Petru Căta Patrutoniu, *Dicționar de antroponime biblice*, Editura Universității ”Aurel Vlaicu, Arad, 2007, pp. 3-5

Iochebed, deghizată în doică, a salvat pe cel de-al treilea copil, punându-l într-un coșuleț de trestie în Delta Nilului și lăsându-l în grija surorii sale Miriam, care l-a încredințat spre adopție fiicei faraonului, căreia i-a fost milă de el (Ex.2 , 5-6).

Mama, în chip de doică, va fi cea care își va alăpta copilul, dar fiica Faraonului, numită Hatsepsut, va juca un rol esențial în supraviețuirea băiatului evreu¹¹.

Lumea rabinică o scoate din anonim pe fiica Faraonului Egiptului, denumind-o simbolic “*Bitia*” (I Cron.4,18), corespondentul ebraic al egipteanului “*Hatsepsut*”¹².

Vechiul Testament nu furnizează alte date privitoare la perioada care a urmat până când Moise a ajuns adult în societatea de la curtea faraonului Egiptului. Se poate deduce însă că tânărul învățacel Moise a învățat aritmetica, geometria și matematica de la egipteni, filosofia de la învățații greci de la curtea Faraonului, educația religioasă izvorâtă din pieptul mamei sale, limba și obiceiurile străbunilor săi, armonizând sau contracarând pe cele ale egiptenilor¹³.

Fuga lui Moise din Egipt în ținutul Madian, din cauza uciderii involuntare a unui egiptean, poate fi considerată providențială, urmând să-și întemeieze familie cu soția sa, Semfora, fiica preotului Ietro, să aibă pe cei doi fii, Ghersan și Eliezer, și apoi să primească chemarea excepțională de la Dumnezeu, ca să devină eliberatorul poporului său din robia egipteană¹⁴.

Îndeletnicirea lui Moise de a paște oile socrului său, Ietro, nu trebuie considerată ca o înjosire, ocupându-se cu aceasta și înaintașii săi evrei, ceea ce reprezintă un mijloc sigur de existență, de binecuvântare, de bunăstare, de curaj și destoinicie, chiar și regii erau supranumiți “păstorii turmelor”¹⁵: “*În vremea aceea, Moise păștea oile lui Ietro, preotul din Madian, socrul său. Și îndepărtându-se odată cu turma în pustie, a ajuns până la muntele lui Dumnezeu, la Horeb, iar acolo i s-a arătat îngerul Domnului într-o pară de foc, ce ieșea dintr-un rug; și a văzut că rugul ardea, dar nu se mistuia*” (Ex.3,1-2).

Purtarea de grijă a turmelor de oi sau de alte animale este un exercițiu pregătit pentru cel care va trebui să ia conducerea turmei celei cuvântătoare a oamenilor și acela va fi conducător

¹¹ Pauline Bebe, *Femeile și iudaismul*, Editura Hasefer, București, 2002, pp. 103-104

¹² *Ibidem*, pp. 543-544

¹³ Filon din Alexandria, *Viața lui Moise*, Editura Hasefer, București, 2003, pp. 28-32

¹⁴ Grant Michael, *A History of Ancient Israel*, London, 1984, pp. 32-35

¹⁵ *Ibidem*, pp. 37-40

desăvârșit, care va fi competent în arta păstoritului, devenind păstorul cel bun, abil să prevadă primejdia, ca și tot ce este mai bine pentru oile sale¹⁶.

Moise reliefat în cărțile sale

Pentateuh (Πεντετεύχος — în greacă „cinci suluri sau cutii pentru păstrarea lor”) este numele de proveniență greacă sub care sunt cunoscute în limba română primele cinci cărți ale lui Moise din Vechiul Testament - Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii și Deuteronomul. În originalul ebraic, ele poartă numele de „*Tora*”, (Învățătura sau Legea), un cuvânt care vine de la verbul „yara” (hora) care înseamnă „a preda, a instrui”.

Pentateuhul conține primele cinci cărți ale Bibliei, cunoscute sub numele de „Cărțile lui Moise”. Pentru religia iudaică, aceste cărți sunt cele mai importante texte sacre. Evreii credincioși, ca și creștinii religioși, cred că Pentateuhul (sau Torá) este inspirat de Dumnezeu și i-a fost dat lui Moise pe muntele Sinai. La evrei, Pentateuhului i se mai spune, în afară de denumirea simplă Torá, תּוֹרַת־מֹשֶׁה Torat Moshé, adică Învățătura sau Legea lui Moise. Sulul de pergament pe care este scrisă Torá și care este păstrat în altar, în sinagogi se numește Sefer Torá. În viziunea iudaică ortodoxă, Pentateuh-ul este unic, sfânt și etern, ceea ce înseamnă, între altele, că nici o iotă nu poate fi schimbată.

Pentateuhul conține primele cinci cărți ale Vechiului Testament, pe care evreii îl numesc Tanah sau Mikrá. Pentru evrei nu există noțiunea de „Vechiul Testament”, care este un termen ulterior, legat de evoluția creștinismului. Pentateuhul conține următoarele cărți:

- I. *Facerea sau Geneza* - Întâia Carte a lui Moise (בראשית, Bereshit: "La început...")
- II. *Ieșirea sau Exodul* - A Doua Carte a lui Moise (שמות, Shemot: "Numele ")
- III. *Leviticul* - A Treia Carte a lui Moise (ויקרא, Vayiqra: "Și a chemat el")
- IV. *Numerii* - A Patra Carte a lui Moise (במדבר, Bamidbar: "În pustiul...")
- V. *Deuteronomul sau A doua Lege* - A Cincea Carte a lui Moise (דברים, Dvarim: "Cuvintele pe care...")¹⁷

¹⁶ Filon din Alexandria, *op. cit.*, pp. 58-63

¹⁷ <http://www.catehetica.ro/biblia-ce-inseamna-pentateuhul--tora-sau-cartile-lui-moise>, p. 1, accesat la 21. 07. 2015, 13,00

Conform punctului de vedere religios strict, Torá a fost dictată lui Moise pe muntele Sinai. Dar există opinii contradictorii dacă textul Torei a fost scris timp de 40 de zile - cât s-a aflat Moise pe muntele Sinai - sau timp de cei 40 de ani cât s-a găsit poporul evreu în pustiu și a fost terminată la scurt timp până la moartea lui Moise.

Formularea dogmelor credinței iudaice, semnată de Maimonide, susține aceste două opinii ale originii Torei.

Denumirea ebraică a cărților nu este alta decât primul cuvânt din fiecare carte care face parte din Pentateuh. Pentru credința iudaică, Torá în sensul larg nu include numai Pentateuhul sau "**Tora scrisă**" (Torá she bihtav), ci și **Torá orală** (Torá she b'al pè) care s-a transmis prin cărțile Talmudului, și care reprezintă dispute, comentarii și dezvoltări, legi, tradiții și legende pe marginea textului Pentateuhului.

Facerea este prima dintre cele cinci cărți ale lui Moise. Evreii o numesc *Bereșit* (la început), după primul cuvânt al cărții. Septuaginta numește cartea *Ghenesis* (origine, naștere), după conținut. Vulgata redă ambele denumiri: *Liber Beresith id est Genesis*.

Această carte descrie evenimentele creării cerului și a pământului, a întregii lumi, a neamului omenesc și dezvăluie țelul creației: îndumnezeirea omului și a lumii în vederea unei veșnice comuniuni cu Creatorul.

Calea paradisiacă a îndumnezeirii fiind pierdută prin neascultarea protopărinților, pentru a răspunde chemării dintâi, calea omului va fi de acum calea dureroasă, și pentru el și pentru Dumnezeu, o cale a mântuirii.

După cădere, Dumnezeu nu a părăsit lumea. Pronia divină pregătește omenirea pentru mântuire, întâi pe calea universală, apoi pe cea particulară, alegând o familie și apoi poporul născut din aceasta, și îngrijind de ei în mod special.¹⁸

Ieșirea este a doua carte a Pentateuhului. Evreii o numesc *Vaiele semot* (Iată numele), după cuvintele de la început. Septuaginta numește această carte *Exodus*, după conținut, variantă preluată și de Vulgata, care o numește *Liber exodi*.

Pentru evrei, *Cartea Ieșirii* narează un moment crucial al istoriei lor sfinte, arătând grija divină de care s-au bucurat, constituirea lor într-o națiune și primirea Legii dumnezeiești. Pentru

¹⁸ Ioan Sorin Usca, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți, Facerea*, Editura Christiana, București, 2008, p. 1

creștini, cartea vestește „în umbre” cele ce se vor împlini în Hristos (Evrei 3, 1-6; I Corinteni 5,7; Ioan 29; 19,36; I Corinteni 10,2).¹⁹

A treia carte a Pentateuhului, *Leviticul* este numit de evrei *Waiqra* (Și EL a chemat), după cuvântul cu care începe cartea, fie, după conținut *Torat hacohanim* (Legea preoților) sau *Torat hacorbanot* (Legea jertfelor). *Levitikon* apare în *Septuaginta*, de la Levi, devenit trib sacerdotal în Israel. *Vulgata* păstrează în titlu denumirile de până la ea: *Liber Vaiecra id est Leviticus*.

Cartea Levitic se poate împărți în șapte secțiuni:

- Despre jertfe (1,1-7,38)
- Consacrarea preoților (8,1 – 10,20)
- Reguli de purificare și sfințire (11,1 – 15,33)
- Ziua ispășirii (16,1-34)
- Relațiile personale (17,1 – 20,27)
- Sărbătorile mozaice (21,1 – 25,55)
- Promisiuni și amenințări (26,1 - 27,34).

Leviticul este cheia religiei iudaice, oferind cadrul pentru toate celelalte cărți biblice.²⁰

Numerele, cea de a patra carte a Pentateuhului este numită de evrei, după conținut *Bamidbar* (În pustie), titlu mai sugestiv și mai complet. *Septuaginta* numește cartea *Arithmi* (număr, numărătoare), datorită celor două recensăminte descrise aici. *Vulgata* păstrează denumirea *Liber Vaiedabber id est Numeri*.

Cartea înfățișează dese răzvrățiri ale poporului evreu împotriva lui Dumnezeu și pedepsele ce și le-a atras astfel asupra sa. În acest mod, o nouă generație este pregătită, spre a nu mai cădea în aceleași păcate ca și părinții săi, o dată cu intrarea în Canaan.²¹

Ultima carte a Pentateuhului, *Deuteronomul*, este numită de *Septuagintă*: *Deuteronomion* (Repetarea Legii, a doua Lege), având în vedere conținutul, dar și locul de la 17,18, unde textul ebraic vorbește despre copia Legii – mișneh hattorah hatto'th: o copie a acestei legi. *Vulgata* numește cartea *Liber Deuteronomii*, indicând și denumirea ebraică *Helleaddabarim*. Literatura

¹⁹ Ioan Sorin Usca, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți, Ieșirea*, Editura Christiana, București, 2008, p. 1

²⁰ Ioan Sorin Usca, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți, Levitic*, Editura Christiana, București, 2008, p. 1

²¹ Ioan Sorin Usca, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți, Numerele*, Editura Christiana, București, 2008, p. 1

rabinică numește cartea *Mișne hatora* (repetarea Legii), dar *Biblia Hebraica* o numește după cuvintele începătoare *Elle haddebarim* (Iată cuvintele).

Deuteronomul cuprinde trei cuvântări ale lui Moise, urmate de un adaos istoic. Moise repetă Legea descoperită pe Muntele Sinai, completând-o cu noi prevederi și explicații, în preajma cuceririi Canaanului de către Israel. Reluarea acestor legi nu este o simplă repetare, ci o completare cu noi dispoziții și, în bună măsură, o perfecționare a lor. Ceea ce caracterizează aceste legi în ansamblul lor este umanismul și spiritul de toleranță care transpare din felul în care sunt formulate, prin ele urmărindu-se atenuarea dreptului ce se baza pe obiceiul pământului.

În preajma cuceririi Canaanului, Moise repetă Legea descoperită pe Muntele Sinai, pentru o generație nouă, cei ieșiți ca adulți din Egipt fiind morți la acea dată. Legea e explicată și adaptată noilor condiții ce vor urma cuceririi Canaanului, când evreii vor trece la o viață sedentară, dar se vor și confrunta cu numeroase popoare idolatre.²²

PREMISELE IUDAICE

Literatura rabinică dezvăluie o atitudine ambivalentă față de personalitatea profetului Moise. El este cel mai mare învățător, omul cu care Dumnezeu se întreține „față către față”, intermediarul dintre om și Dumnezeu, cel mai mare profet și custode al Legii divine. Totuși, rabinii au cele mai mari precauții pentru a evita să i se atribuie lui Moise puteri divine. Se mai poate observa în gândirea rabinică grija de a afirma supremația lui Moise față de Mahomed și de Iisus, refuzându-i-se, însă, orice caracter divin.

Dumnezeu i-ar fi dictat lui Moise Pentateuhul, acesta fiind numit *Moșe Rabenu* (Moise – învățătorul nostru). Potrivit tradiției rabinice, Moise s-a născut la 7 Adar și a murit exact în ziua în care împlinea 120 de ani. Tradiția rabinică împarte viața lui în trei părți: 40 de ani în Egipt, 40 de ani la Madian și 40 de ani în deșert.

După Raav și Samuel, înțelepciunea lui Moise este aproape absolută: „50 de porți ale înțelegerii au fost deschise lumii; toate, afară de una, i-au fost date lui Moise” (Ned. 38 a).

După *Leviticus Rabba* (1,14) există o deosebire fundamentală între viziunile lui Moise și cele ale altor profeți: „toți profeții, în afară de Moise, vedeau printr-o oglindă tulbure, doar Moise

²² Ioan Sorin Usca, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți, Deuteronomul*, Editura Christiana, București, 2008, p. 1

vedea printr-o oglindă cu desăvârșire clară. Cu alte cuvinte, viziunile celorlalți profeți erau departe de limpezimea celor ale lui Moise. Cerul și pământul nu au fost create decât în virtutea meritelor lui Moise (Lev. R. 36,4). Moise a împărtășit întotdeauna suferințele poporului său: „s-a întâmplat în timpul luptelor dintre evrei și Amalec ca Moise, în picioare, cu brațul ridicat să se simtă istovit. I s-a adus o stâncă și s-a așezat. Nu avea oare o pernă pe care să șadă? Dacă Israel este la necaz, vreau să fiu la necaz cu el” (Taan. 11 b).

Potrivit Midrașului, sfințenia lui Moise era deja vizibilă de la nașterea sa. El s-a născut circumcis, a început să vorbească încă de la naștere, iar de la trei luni profetea.²³

PREMISELE PATRISTICE

Încă din primele trei secole ale erei creștine, literatura patristică abundă de texte cu referire la Moise ca imagine alegorică a Mântuitorului Iisus Hristos, ca unul ce prefigurează viața, învățătura și suferința sa, așa cum reiese din sinteza alexandrină pe care o redă Eusebiu de Cezareea în monumentală sa lucrare *Demonstratio Evangelica* (III.2), inspirându-se din interpretarea alegorică a lui Ammonius Saccas și a lui Origen.²⁴

Numeroși Sfinți Părinți văd în Moise un model duhovnicesc.

Mergând pe această linie, Sfântul Grigorie de Nyssa - în scrierea sa,²⁵ „evidențiază cu o strânsă consecvență logică neputința defnirii virtuții desăvârșite. Numai finitul poate fi definit; acesta are desăvârșirea în lăuntrul graniței lui... Virtutea nu e o stare, deci desăvârșirea în virtute nu e un rezultat, starea virtuoașă nu e o posesiune a virtuții. Desăvârșirea nu stă în faptul de a fi împlinit niște legi. Prin aceasta se depășește conceptul de virtute în sensul cel mai adevărat al cuvântului. Virtutea nu se poate înțelege, căci aceasta ar presupune o defnire a virtuții. Înțelegerea virtuții ar însemna un sfârșit al virtuții, care nu are hotarul ei decât în opusul ei, în patimă. Numai patima mărginește virtutea. Vorbirea despre virtute apare deci cu neputință. De fapt, Sfântul Grigorie nu dă o învățătură sistematică despre virtute, pentru el virtutea este, mai

²³ *Dicționar enciclopedic de iudaism*, Editura Hassefer, București, 2000, p. 554

²⁴ J.E.Burns, *The agreement of Moses and Jesus in Demonstratio Evangelica of Eusebius*, în *Vigiliae Christianae*, 31, pp. 117-125, <https://www.academia.edu/>, p.1, accesat la 25 iulie 2015, 22,00

²⁵ Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața lui Moise, Scrieri, Partea I*, în "Părinți și scriitori bisericești", Editura IBMBOR, București, 1982, p. 34

degrabă, o mișcare spre Cel cu adevărat desăvârșit, spre Dumnezeu.”²⁶ Așadar, Sfântul Grigorie de Nyssa tâlcuiește viața lui Moise în strânsă legătură cu virtuțile creștine.

Pe de altă parte, în scrierile lui Philon din Alexandria, Moise, păstor al turmelor lui Ietro, este prezentat drept călăuzitor al gândurilor de la deșertăciune spre cele bune.²⁷

Înclinat cu precădere spre latura teologică a gândirii, Philon din Alexandria a încercat o experiență remarcabilă de îmbinare a iudaismului cu filosofia greacă. În acest sens, legătura pe care a făcut-o între Logos și Dumnezeu reprezintă un pas important pentru opera sa.

Viața lui Moise datorată lui Philon este o reluare și totodată o interpretare a celei din Sfânta Scriptură, în spiritul propriei gândiri și al școlii alexandrine.

Comentariile lui Origen la Geneză sunt de asemenea importante în vederea unei priviri panoramice asupra profetului Moise, cum importante sunt textele similare ale Sfântului Vasile cel Mare, Sfântului Ambrozie cel Mare, Sfântului Chiril al Alexandriei, Sfântului Maxim Mărturisorul și Sfântului Simeon Noul Teolog.

STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII

Scrieri despre Moise în literatura teologică românească

Cercetarea pe care mi-o propun este justificată, în parte, și de lipsa unei lucrări științifice pe această temă în spațiul românesc. Aș putea spune că aproape toată literatura teologică românească care are tangență cu tema profetului Moise a fost realizată din considerente catehetic-apologetice, nicidecum dintr-o preocupare exclusivă pentru această mare personalitate iudaică și pentru implicațiile teologice pe care le presupune.

Revistele teologice (Revista Teologică, Ortodoxia, Studii Teologice, Studia Theologia Orthodoxă, Altarul Banatului, Teologia) oferă câteva studii sumare care tratează viața profetului Moise. Chiar și așa, ele reprezintă resurse importante în realizarea acestei lucrări.

²⁶ Manfred Blum, *Introducere la Viața lui Moise*, Ed. Breisgau, Freiburg, 1963, pp. 9-10

²⁷ Philon din Alexandria, *De Vita Mosis, I-II*, Introduction, traduction et notes par Roger Arnaldez et comp, Edition du cerf, 29, Paris, 1967, p. 16

Scrieri despre Moise în literatura teologică universală

Complexitatea subiectului i-a determinat pe teologi, de-a lungul timpului, să opteze mai degrabă pentru tratarea unui singur aspect, a unei porțiuni restrânse din tema deosebit de extinsă a profetului Moise, decât pentru tratarea ei în ansamblu. Totuși, unii autori s-au angajat în realizarea unor lucrări care oferă o imagine de ansamblu asupra acestei personalități marcante ale evreilor. Acestea au constituit însă numai punctul de plecare pentru dezvoltarea ulterioară a studiilor punctuale, foarte specializate asupra temei. Sursele utilizate sunt atât iudaice, grecești, cât și din cultura teologică (și laică) europeană.

Am optat pentru această prezentare sistematică, lăsând deoparte o serie întreagă de titluri care nu sunt deloc lipsite de relevanță, dar abordează o temă mult prea punctuală pentru a fi prezentate în cadrul acestei lucrări. Ele figurează la bibliografia anexată la sfârșitul studiului și vor fi valorificate, desigur, pe parcursul întregului demers de cercetare doctorală.

CONCLUZII GENERALE

Autenticitatea cuprinsului divino-uman, istoric, biblic, teologic și universal al operei celor cinci cărți ale Pentateuhului trebuie căutată și dovedită, mai întâi, prin revelația și inspirația divină din unele cărți scripturistice, atât din Vechiul, cât și din Noul Testament.

În Vechiul Testament, referirile la opera Pentateuhului lui Moise sunt limitate în mare măsură la cărțile istorice și profetice, între care amintim: Iosua, II Regi, I-II Cronici, Ezdra, Neemia, profeții Daniel și Maleahi, iar în Noul Testament, Sfintele Evanghelii și Epistolele pauline.²⁸

Dintre scrierile istorice, care se referă la întregul Pentateuh sau la anumite părți din el, amintim: „Cartea Legii lui Moise”, „Legea” (Ios. 1,8; 8,31,34; 23,6; 24,26; II Regi 14,6), „Cartea Legii lui Dumnezeu”, „Legea Domnului” (II Cron. 14, 4; 17,9; 31,21; 33,8; 34,14), „Legea Dumnezeului lor” (Ezra 10,3; Neem. 8,2,7,14; 10,34, 36; 12,4; 13,3), „Legea lui Moise, slujitorul lui Dumnezeu” (dan. 9,11; Mal. 4,4). Tot la fel, Noul Testament, adeverește nume similare: „Legea lui Moise”, „Legea Domnului” (Mt. 12,5; Mc. 12,26; Lc. 2,22-24; 16,16; In. 7,19,23), „Cartea Legii” (Gal. 3,10) și în alte locuri.

²⁸ J.D. Douglas et. Comp., *Dicționar biblic (A-Z)*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995, pp. 1000-1001

Tematica operei revelate și inspirate de Dumnezeu profetului Său, Moise, poate fi împărțită rezumativ în șase părți sau secțiuni, după cum urmează:

Prima, care tratează originea lumii, a universului, a omului și a popoarelor (Fac. 1-11), începând cu creația, căderea omului în păcat, începuturile civilizației, potopul din timpul lui Noe și narațiunea privitoare la Turnul Babel.²⁹

A doua secțiune se referă la perioada istorică patriarhală (Fac. 12-50) și relatează chemarea lui Avraam (anii 2000 î. Hr.), încheierea legământului divino-avramic, viața lui Isaac, a lui Iacov și a lui Iosif și stabilirea în Egipt (anii 1800 î. Hr.).

A treia secțiune ni-l prezintă pe Moise și eliberarea poporului din robia egipteană (Ieșirea 1-18).³⁰

A patra secțiune descrie primirea Legii de către Moise pe Muntele Sinai (Ieșirea 19,20; Num. 10,10; Deut. 5), care include expunerea Legii, zidirea Cortului Întâlnirii, stabilirea sistemului levitic și pregătirile finale pentru călătoria de la Sinai spre Canaan.³¹

În al cincilea rând, este relatată călătoria prin pustie, cu peripețiile, încercările, minunile și judecățile divine pentru păcatele săvârșite.

A șasea secțiune cuprinde cuvântările finale ale lui Moise (Deut. 1-34), care sunt o recapitulare a evenimentului exodului, o repetare și o elaborare a poruncilor de la Sinai, o clarificare a problemelor legate de ascultarea și neascultarea poporului.³² Tot aici, profetul Moise rostește binecuvântarea asupra seminișilor tinere, care sunt pregătite să intre în Pământul Făgăduinței, încheindu-se cu adaosul istoric despre moartea și îngroparea lui Moise pe muntele Nebo.³³

Mesajul religios-moral și social al operei lui Moise în întreg Pentateuhul, prin descoperirea și împlinirea voii lui Dumnezeu, este acela de a da mărturie cu privire la lucrarea creatoare, mântuitoare și proniatoare a lui Iahweh-Domn suveran al istoriei și al universului.³⁴

Prin actul central al Pentateuhului – Exodul din Egipt, Dumnezeu s-a întipărit în conștiința lui Israel și S-a descoperit pe Sine ca un Dumnezeu Care izbăvește. Înțelegerea pe care a dobândit-o poporul prin această revelație i-a dat posibilitatea ca, sub conducerea lui Moise, să

²⁹ I. Engnell, *Critical Essays on the Old Testament*, London, 1970, pp. 120-122

³⁰ Paul Johnson, *op. cit.*, (O Istorie a Evreilor), pp. 35-37

³¹ *Ibidem*, pp. 35-37

³² Livingston, G. Herbert, *The Pentateuh in Its Cultural Environment*, Grand Rapids, Baker Book House, 1974, p. 232

³³ *Ibidem*, pp. 233-235

³⁴ *Ibidem*, pp. 236-238

reevalueze tradiția strămoșească și să o relege cu cea actuală, care a culminat atât de strălucitor cu eliberarea din Egipt.³⁵

Dovedindu-se cu putere și atât de clar ca Domn în timpul Exodului, Dumnezeu i-a făcut pe israeliți să înțeleagă că El este Creatorul și Susținătorul Universului, cât și Conducătorul istoriei.³⁶

Ordinea este importantă: faptul că L-au cunoscut pe Izbăvitorul, i-a ajutat să-L cunoască pe Creatorul, iar faptul că L-au înțeles pe Dumnezeul harului, i-a ajutat să-L înțeleagă pe Dumnezeul naturii întregi, a universului.³⁷

Este posibil ca dovada puterii lui Dumnezeu asupra naturii în timpul plăgilor, la trecerea mării și în chipul minunat al hranei și apei din pustie, să-i fi determinat pe evrei să-L vadă pe Dumnezeu ca un Stăpân al naturii și al istoriei.³⁸

Harul lui Dumnezeu este descoperit nu numai în faptul că i-a izbăvit și i-a călăuzit, ci și în faptul că le-a dat Legea și a încheiat cu ei un legământ. Harul lui Dumnezeu cerea o recunoaștere totală a faptului că El este Domn, o ascultare necondiționată de voia Lui în toată viața.

Întrucât legământul lui Dumnezeu prin profetul Moise cu poporul Său nu a fost un simplu tratat, care prevedea obligații religio-morale sau social-politice, ci reglementa viața lor de zi cu zi înaintea lui Dumnezeu, prevederile lui slujeau, de asemenea, ca o bază minimă necesară de legi „civile” pentru popor.³⁹

Pe lângă opera divino-umană, revelată de Dumnezeu profetului Său Moise și fixată în scris în Pentateuh, se cuvine să-i rememorăm viața și personalitatea acum în finalul lucrării, creionând câteva aspecte ale ei. Astfel, Moise a fost și a rămas „profetul și legiuitorul care a scos poporul evreu din Egipt și l-a condus până la hotarele Pământului Făgăduinței.”⁴⁰ Dovedit de opera sa, el este personajul central al apariției și formulării religiei iudaice. Potrivit descrierii lui Iosif Flavius, „Moise a fost cel mai vechi legiuitor al lumii”, urmat de Platon și de filosofii greci, care i-ar fi fost discipoli, continuând totuși să respecte legile țării lor.⁴¹ După istoria biblică vechi-testamentară și după tradiția iudaică, periodizarea vieții și activității lui Moise este împărțită în trei părți: patruzeci de ani în Egipt (copilărie, educație și formare spirituală), patruzeci de ani în

³⁵ Davis, John J, *Moses and the Gods of Egypt*, Grand Rapids, Baker Book House, pp. 188-190

³⁶ *Ibidem*, pp. 192-195

³⁷ Bush, George, *Notes on Exodus*, Minneapolis: James & Klock, 1976, pp. 235-237

³⁸ *Ibidem*, pp. 238-240

³⁹ Huey, F.B., Jr., *Exodus: A Study Guide Commentary*, Grand Rapids, Zondervan Publishing House, 1977, p. 312

⁴⁰ *Ibidem*, p. 312

⁴¹ Josephus Flavius, *op. cit. (Contra Iulius Apion 2)*, pp. 257-281

ținutul Madian (meditație, lucrare, căsătorie, chemare la misiunea profetică și de eliberator) și patruzeci de ani în deșert, în fruntea poporului (conducător și legislator).

Atât în timp, cât și în condiții excepționale, revelația profetică a lui Moise era diferită și superioară celor primite de la ceilalți profeți ulteriori. Descoperirea creației „cerului și pământului”, a tuturor celor văzute și nevăzute se datorează în primul rând lucrării și inspirației divine transmise omenirii prin personalitatea și virtutea meritelor lui Moise.⁴²

⁴² Viviane Prager et comp., *op. cit.*, (*Dicționar enciclopedic de iudaism*), pp. 543-545

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie – ediții scripturistice

a. în limba română

- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament – 1688*, EIBMBOR, București, 1997.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist – Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București, 1991.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, diortosită de ÎPS Bartolomeu Anania, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, EIBMBOR, București, 2003.
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a celei nouă*. Tipărită în zilele Majestății Sale Carol I Regele României, în al 49-lea an de slăvită domnie. Ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1914.

b. în limba ebraică

- *Ancien Testament interlinéaire hébreu-français avec le texte de la Traduction Oecuménique de la Bible de de la Bible en français courant*, Société biblique française, Villiers-le-Bel, 2007.
- BEN HAYYIN, Jacob (ed.), *Biblia Rabbinica: A Reprint of the 1525 Venice Edition*. 4 volumes. Jerusalem: Makor Publishing, 1972.
- ELLIGER, Karl; RUDOLPH, Wilhelm (eds.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia / quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eissfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel; editio funditus renovata, adjuvantibus H. Bardtke ... [et al.] cooperantibus H.P. Rüger et J. Ziegler ediderunt K. Elliger et W. Rudolph; textum Masoreticum curavit H.P. Rüger, Masoram elaboravit G.E. Weil; editio tertia emendata opera W. Rudolph et H.P. Rüger*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987.
- GREEN, Jay P. (ed.), *The Interlinear Hebrew-Greek-English Bible*. 4 volumes. Wilmington, Delaware: Associated Publishers and Authors, 2002.
- KOHLENBERGER III, John R. (ed.), *The NIV Interlinear Hebrew-English Old*

Testament. 4 vols. Grand Rapids: Zondervan, 1979-85.

□ *The JPS Hebrew-English Tanakh*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1999.

c. în limba greacă și latină

□ *Septuaginta*, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, Editio minor, Duo volumina in uno, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart, 1935.

□ *Biblia Sacra*, Iuxta Vulgatam Versionem, vol. I-II, Stuttgart, 1975.

d. în limbi de circulație internațională

□ *La Bible de Jerusalem*, Editions du Cerf, Paris, 1999.

□ *The Holy Bible*, King James Authorized Version, Oxford University Press, 1977.

□ *Traduction Oecuménique de la Bible*, Société biblique française & éditions du Cerf, 1988.

□ *The New International Version Study Bible*, The Zondervan Bible Publishers, Grand Rapids, Michigan, 1985.

□ *The New Jerusalem Bible*, Reader's Edition, Bantam Doubleday Publishing Group, New York, 1990.

Bibliografie – dicționare, lexicoane, enciclopedii și concordanțe biblice

□ ACHTERMEIER, P.J. (ed.), *Harper's Dictionary of the Bible*, San Francisco: Harper & Row, 1996.

□ ALCALAY, R., *The Complete Hebrew-English Dictionary*, Chemed Books – Yedioth Ahronoth, New York, 1994, 3 vol.

□ Bondalici, Pr. Ic. Stavr. Dumitru, *Enciclopedia marilor personalități din Vechiul și Noul Testament*, Ed. Diecezană, Caransebeș, 2005

□ CLINES, David J. A. (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*. 8 vols., Sheffield Academic Press, 1993-2006.

□ DOGARU, Vasile; DORNEANU, Neculai, *Concordanță biblică tematică*, ediție revizuită și completată după lucrarea *Călăuza predicatorului* de Dr. Constantin Chiricescu și Iconom Constantin Nazarie, Ed. Trinitas, Iași, 200.

- DOUGLAS, J. D. (red.), *Dicționar biblic*, ed. “Cartea creștina”, Oradea, 1995.
- DOUGLAS, J.D. ed., TENNEY, Merrill C. ed., *The New International Dictionary of the Bible*, Pictorial Edition, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, 1996.
- EVEN-SHOSHAN, Abraham, *A New Concordance of the Old Testament*. Grand Rapids: Baker, 1989
- FREEDMAN, D.N. (ed.), *Dictionary of the Bible*, Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmans, 2000.
- FREEDMAN, D.N. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* (6 volumes), New York: Doubleday, 1992.
- GERARD, A.-M., *Dictionnaire de la Bible*, ed. Robert Laffont, 1989.
- GESENIUS, Wilhelm, *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures. Translated with additions from the author's Thesaurus and works, by S. P. Tregelles*. London: Samuel Bagster & Sons, 1846. Reprinted by Baker Book House, Grand Rapids, 1979.
- KOHLENBERGER, John R., SWANSON, James A., *The Hebrew English Concordance to the Old Testament with the New International Version*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 1998
- KÖHLER, Ludwig, BAUMGARTNER, Walter; STAMM, J.J., *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Revised edition, translated and edited by M.E.J. Richardson. 5 vols. Leiden: Brill, 1994-2000.
- LAROUSSE, (ed), *Dicționar de civilizație iudaică, Univers enciclopedic, 1997*
- SAKENFELD, K.D. (ed.), *New Interpreter's Dictionary of the Bible*, Nashville, TN: Abingdon, 2006.
- *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol. I-V, Nashville, Tennessee, USA, 1990
- TORREY, R. A., *Torrey's New Topical Textbook*, Grand Rapids, Michigan, Christian Classics Ethereal Library, 2000.
- VIGOUROUX, F., *Dictionnaire de la Bible*, vol. I-V (1-10), Paris, 1926.

Bibliografie – resurse patristice

- AMBROZIE cel Mare, Sfântul, *Tâlcuiri la Facere*, 2 vol., traducere din limba latină de Andreea STĂNCIULESCU, Ed. Cartea Ortodoxă, Galați, 2007.

- ETHERIDGE, J. W., *The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel On the Pentateuch With The Fragments of the Jerusalem Targum From the Chaldee*, First Published 1862, pe NTCS, *The Newsletter for Targumic and Cognate Studies*, <http://targum.info>.
- FLAVIUS Josephus, *Antichități iudaice, Cărțile I-X – De la facerea lumii până la captivitatea babiloniană*, prefață de Răzvan THEODORESCU, cuvânt asupra ediției, traducere și note de Ion ACSAN, Ed. Hasefer, București, 2002.
- Grigorie de Nyssa, Sfântul., *Scrieri*, partea I, *Viața lui Moise*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982
- MAXIM Mărturisitorul, Sfântul, *Ambigua – tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, traducere, introducere și note de Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, în *PSB* vol. 80, EIBMBOR, București, 1983.
- MAXIM Mărturisitorul, Sfântul, *Filocalia*, vol. 3, traducere din grecește, introducere și note de Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, Ed. Humanitas, București, 2004.
- *New Edition of the Babylonian Talmud*, Original Text Edited, Corrected, Formulated, and Translated into English by Michael L. Rodkinson, First Edition Revised and Corrected by the Rev. Dr. Isaac M. Wise, President Hebrew Union College, Cincinnati, O., Volume I. *Tract Sabbath*, Second Edition, Re-Edited, Revised and Enlarged, Boston New Talmud Publishing, 1903
- ORIGEN, *Omilii la Facere*, în *Scrieri alese*, vol. III, traducere de Pr. prof Teodor Bodogae, Pr. prof. C. Galeriu. Studiu introductiv și note de Pr. prof. Teodor Bodogae, în *PSB* vol. 8, EIBMBOR, București, 1982.
- ORIGEN, *Omilii și adnotări la Ieșirea*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de Adrian Muraru, Ed. Polirom, Iași, 2006.
- ORIGEN, *Omilii, comentarii și adnotări la Geneză*, ediție bilingvă, traducere, note și studiu introductiv de Adrian Muraru, Ed. Polirom, Iași, 2006.
- PHILON d'Alexandrie, *De Decalogo*, Introduction, traduction et notes par Valentin Nikiprowetzky, agrégé de l'Université, chargé de recherche au CNRS, Collection « Œuvres de Philon d'Alexandrie » N° 23, Editions du Cerf, Paris, 1965.
- PHILON d'Alexandrie, *De Vita Mosis I-II*, Introduction, traduction et notes par Roger

Arnaldez, Claude Mondésert, Jean Pouilloux, Pierre Savinel, Collection « Œuvres de Philon d'Alexandrie » N° 22, Editions du Cerf, Paris, 1967.

- PHILON din Alexandria, *Viața lui Moise*, prefață de Alexandru Barnea, cuvânt asupra ediției, traducere și note de Ion Acsan, Ed. Hasefer, București, 2003.
- *The Jewish Encyclopedia*, 1901-1906, www.jewishencyclopedia.com
- Paulin de Nola (Sf.), *Harul și mântuirea (Scrisoare către Amandus)*, trad. Vasile Goraș, în vol. *Antologie din scrierile Părinților latini*, Editura Anastasia, 2000
- Petru Damaschin, *Învățăături duhovnicești*, trad. D. Stăniloae, F 5, EIB, București, 1976
- Salvianus, *Despre guvernarea lui Dumnezeu, Scrieri*, trad. D. Popescu, PSB 72, EIB, București, 1992
- Simeon Metafrastul (Sf.), *Parafrază la Sfântul Macarie Egipteanul*, trad. D. Stăniloae, F 5, EIB, București, 1976
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Cateheze, Scrieri II*, trad. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1999
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Cele 225 de capete teologice și practice*, trad. D. Stăniloae, Filocalia 6, EIB, București, 1977
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Cuvântările morale*, trad. D. Stăniloae, F 6, EIB, București, 1977
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Discursuri teologice și etice, Scrieri I*, trad. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1998
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Imne, Epistole și Capitole, Scrieri III*, trad. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2001
- Simeon Noul Teolog (Sf.), *Metoda sfintei rugăciuni și atențiuni*, trad. D. Stăniloae, F 8, EIB, București, 1979
- Talasie Libianul, *Despre dragoste, înfrânare și petrecerea cea după minte*, trad. D. Stăniloae, F 4, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948
- Teodoret al Cirului, *Istoria bisericească, Scrieri II*, trad. Vasile Sibiescu, PSB 44, EIB, București, 1995
- Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, trad. D. Fecioru, în *Apologeti de limbă greacă*, PSB 2, EIB, București, 1980

- Teolipt al Filadelfiei, *Cuvinte către filadelfieni*, trad. D. Stăniloae, F 7, EIB, București, 1977
- Teolipt al Filadelfiei, *Cuvinte duhovnicești, Imne și Scrisori*, trad. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2000
- Teolipt al Filadelfiei, *Despre lucrarea cea ascunsă întru Hristos*, trad. D. Stăniloae, F 7, EIB, București, 1977
- Teolipt al Filadelfiei, *Despre ostenele vieții călugărești*, trad. D. Stăniloae, F 7, EIB, București, 1977
- Tertulian, *Despre prescripția contra ereticilor*, trad. D. Popescu, în *Apologeți de limbă latină*, P.S.B. 3, EIB, București, 1981
- Tertulian, *Despre răbdare*, trad. D. Popescu, în *Apologeți de limbă latină*, P.S.B. 3, EIB, București, 1981
- Tertulian, *Despre rugăciune*, trad. D. Popescu, în *Apologeți de limbă latină*, P.S.B. 3, EIB, București, 1981
- Toma de Kempis, *Urmarea lui Hristos*, trad. Dumitru C. Vișan, ediția a II-a, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1991
- Vasile cel Mare (Sf.), *Constituțiile ascetice, Scrieri II*, trad. Iorgu Ivan, PSB 18, EIB, București, 1989
- Vasile cel Mare (Sf.), *Despre Sfântul Duh, Scrieri III*, trad. C. Cornițescu și T. Bodogae, PSB 12, EIB, București, 1988
- Vasile cel Mare (Sf.), *Epistole, Scrieri III*, trad. C. Cornițescu și T. Bodogae, PSB 12, EIB, București, 1988
- Vasile cel Mare (Sf.), *Omilii la Hexaimeron*, Scrieri I, trad. D. Fecioru, PSB 17, EIB, București, 1986
- Vasile cel Mare (Sf.), *Omilii la Psalmi, Scrieri I*, trad. D. Fecioru, PSB 17, EIB, București, 1986
- Vasile cel Mare (Sf.), *Omilii și cuvântări, Scrieri I*, trad. D. Fecioru, PSB 17, EIB, București, 1986
- Vasile cel Mare (Sf.), *Regulile mari, Scrieri II*, trad. I. Ivan, PSB 18, EIB, București, 1989
- Vasile cel Mare (Sf.), *Regulile mici, Scrieri II*, trad. I. Ivan, PSB 18, EIB, București,

1989

- Varsanufie (Sf.), *Scrisori duhovnicești*, trad. D. Stăniloae, F 11, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990
- Vasile cel Mare, Sfântul, *Omilii la Hexaameron*, traducere de Dumitru Fecioru, (Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, P. S. B. , volumul XVII, Omilia I
- WIGODER, Geoffrey (red. coord.), *Enciclopedia Iudaismului*, traducere de Radu LUPAN și George WEINER, Ed. Hasefer, București, 2006.
- WILLIS, John R., ed., *The Teachings of the Church Fathers*, Herder & Herder, New York, 1966.

Bibliografie – serii de comentarii biblice

- The Anchor Bible Commentaries
- Word Biblical Commentary
- The International Critical Commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testaments
- Concise Bible Commentary
- The New Bible Commentary Revised
- The New American Commentary

Bibliografie – studii de specialitate

a. Cărți

- Boiu, Boșcu, *Legislațiunea lui Moise*, Tipografia Arhidiecezană, București, 1905
- Braniște, Ene, *Anastasimatarul uniformizat II. Utrenierul sau Cântările Utreniei de Duminică dimineața ale celor opt glasuri bisericesti*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1954;
- Chirilă, Ioan, *Fragmentarium exegetic filonian I*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2002.
- Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, ed. Universitas, Chișinău, Moldova, 1992, trad. C. Baltag

- Benjamin Fărăgău, *Shema Israel!*, ed. LOGOS, Cluj-Napoca, 1994
- Mitropolit Irineu Mihălcescu, *Teologia luptătoare*, ed. a doua, Edit. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1994
- Georges Simenon, *L'âge du roman*, apud Irina Petraș, *Genuri și specii literare*, edit. Demiurg, București, 1993
- Herbert Lockyer, *All the Messianic Prophecies of the Bible*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, USA, 1973
- Walter C. Kaiser, Jr., *The Messiah in the Old Testament*, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, USA, 1995
- V. Petercă, *Mesianismul în Biblie*, ed. Polirom, Iași, 2003
- CHIRILĂ, Ioan, *Fragmentarium exegetic filonian II. Nomothetica – Repere exegetice la Decalog*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2003.
- Cireșeanu, Badea, *Tezaurul liturgic al Sfintei Bisericii Ortodoxe de Răsărit*, „Editura Guttenberg”, tomul III, București, 1914
- Coats, George W., *Heroic man, man of God*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1988
- V. Petercă, *Regele Solomon în Biblia ebraică și cea grecească*, Iași, Polirom, 1999
- Israel Finkelstein, Neil Asher, *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and The Origin of Its Sacred Texts*, New York, Touchstone, 2002
- Jean-Pierre Sironneau, *Milenarisme și religii moderne*, ed. DACIA, Cluj-Napoca, 2006, trad. I. Lascu
- Kenneth Kitchen, *On the Reliability of the Old Testament*, Eerdmans, 2003
- Russell E. Gmirkin, *Berossus and Genesis, Manetho and Exodus: Hellenistic Histories and the date of the Pentateuch*, T&T Clark International, 2006
- Alberto Sogin, *An introduction to the history of Israel and Judah*, SCM Press, 1999
- *The Expositor's Bible commentary, vol. II*, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan
- W.E. Vine, *An Expository Dictionary of New Testament Words*, vol. II, Fleming H. Revell Company, Old Tappan, New Jersey, USA, ed. a 17-a
- Cohn-Sherbok, Lavinia, Cohn-Sherbok, Dan, *Introducere în iudaism*, Editura Hasefer, București, 2000

- Comte, Fernand, *Marile figuri ale Bibliei*, traducere de Mihaela Voicu, Ed. Humanitas, 1995
- Eisenberg, I., *Iudaismul*, traducere C. Litman, Editura Humanitas, București, 1995
- Feiler, Bruce, *Walking the Bible: a journey by land through the five books of Moses*, HarperCollins Publishers, New York, 2001
- Kissling, Paul J., *Reliable characters in the primary history: profiles of Moses, Joshua, Elijah and Elisha*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1996
- Lopuhin, A. P., *Istoria biblică – Vechiul Testament*, traducere de Nicodim, Patriarhul României, Ed. Ogorul Domnului, București, 1944
- Măndiță, Nicodim, *Explicarea celor șapte Laude*, Editura Agapis, 1999
- Mitrofanovici, Vasile, *Liturgica Bisericii dreptcredincioase Răsăritene*, Editura Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1909
- Negoită, Atanasie, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Editura „Credința noastră”, București, 1992
- Negoită, Athanasie, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Editura Credința noastră, București, 1992
- Neusner, Jacob, *The four stages of rabbinic judaism*, Routledge, London, 1999
- Prelipcean, Vladimir, Neaga, Nicolae, Barna, Gheorghe, Chialda, Mircea, *Studiul Vechiului Testament*, ed. a III-a, (Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003
- Abrudan, Dumitru, Emilian Cornițescu, *Arheologie biblică*, EIB, București, 1994
- Simonopetritul, Ierom. Macarios, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2003
- Vintilescu, Petre, *Curs de liturgică generală*, Editura Cărțile bisericești, București, 1942
- Vintilescu, Petre, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1937

b. articole și studii

- Abrudan, Dumitru, *Aspecte ale antropologiei Vechiului Testament*, „Studii Teologice”, anul XXX (1978), nr. 3-4, 267-283

- Alexandre, Monique, *Septuaginta, de la iudaismul alexandrin la creștinismul oriental și occidental*, în „Altarul Banatului”, anul X (1999), nr. 1-3
- Arsenie, Nicolae, *Câteva probleme din istoria religiilor. Experiența religioasă a Vechiului Testament*, „Studii Teologice”, anul XLII (1990), nr. 5-6, 58-76
- H.W. Robinson, „The Hebrew Conception of Corporate Personality”, în *BZAW* 66, 1936
- John Van Seters, *The Geography of the Exodus*, în Neil Ash Silberman, *The Land That I Will Show You: Essays in History and Archaeology of the Ancient Near East in Honor of J. Maxwell Miller*, Sheffield Academic Press, 1997, p. 270
- Baba, Teodor, *Figura lui Moise în tradițiile iudaică, creștină și musulmană*, în „Mitropolia Banatului”, anul XVII (1988), nr. 5
- Ghimpu, A. Bolșacov, *Date ale Bibliei, confirmate de cercetările arheologice și istorice*, în „Studii Teologice”, nr. 1-2, 1971
- Ghimpu, A. Bolșacov, *Date ale Bibliei, confirmate de cercetările arheologice și istorice*, în „Studii Teologice”, nr. 1-2, 1971
- Jinga, Constantin, *Moise – o icoană, între chip și asemănare*, „Altarul Banatului”, anul X (1999), nr. 7-9, 79-82
- Login, C., *Cântările lui Moise: stihologia canoanelor Utreniei*, în „Altarul Banatului”, anul XVIII (2007), nr. 4-6
- Moldovan, Pr. prof. dr. Ilie, *Sfânta Liturghie ca icoană a împărăției lui Dumnezeu și însemnătatea ei în viața religios-morală a creștinului ortodox*, în rev. „Ortodoxia”, nr. 1 (1982)
- Neaga, Nicolae, *Istoria timpurilor vechi-testamentare*, „Mitropolia Ardealului”, anul II (1957), nr. 3-4, 63-72
- Neaga, Nicolae, *Istoria timpurilor vechitestamentare*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-2 (1958)
- Negoită, Atanasie, *Istoria poporului Bibliei după cercetări mai noi*, în „Mitropolia Banatului”, anul XI (1961), nr. 3-4
- Negoită, Atanasie, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Editura „Credința noastră”, București, 1992
- Stamatoiu, D., *Exodul și călătoria poporului evreu spre Canaan sub conducerea lui*

Moise în lumina descoperirilor arheologice, („Studii Teologice”, anul XXXVII (1985), Nr. 9-10), 712-739;

- Stăniloae, Dumitru, *Cultul Bisericii Ortodoxe, mediu al lucrării Duhului Sfânt asupra credincioșilor*, în rev. „Ortodoxia” nr. 1 (1981)
- Stăniloae, Dumitru, *Relațiile treimice în viața Bisericii*, în rev. „Ortodoxia”, nr. 4 (1964)
- Stăniloae, Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, 1986
- Sterpu, Cezar, *Comentariu la tratatul „Viața lui Moise” al Sfântului Gri-gorie de Nyssa*, „Altarul Banatului”, anul X (1999), nr. 10-12, 85-107

c. resurse on-line

- <http://www.biblere searcher.com/type.html>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Aggadah>
- <http://www.archive.org/stream/midrashrabbahgen027557mbp#page/n63/mode/2>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Machir_ben_Abba_Mari
- http://en.wikipedia.org/wiki/Pesikta_Rabbati
- http://en.wikipedia.org/wiki/Yalkut_Shimoni
- <http://www.archive.org/stream/midrashrabbahgen027557mbp#page/n53/mode/2up>
- <http://www.archive.org/stream/midrashrabbahgen027557mbp#page/n63/mode/2up>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Panbabylonism>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Ouroboros>
- <http://ro.wikipedia.org/wiki/Gnosticism> și <http://en.wikipedia.org/wiki/Ouroboros>
- <http://ro.wikipedia.org/wiki/Glykon>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Quetzalcoatl>
- <http://www.revista22.ro/generatia-27-intreholocaust- si-gulag-i-368.html>
- <http://targum.info/pj/pjgen1-6.htm>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Targum_Pseudo-Jonathan
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Targum>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Kadmon